

Генерал-потпуковник **МИЛИНКО ЂУРОВИЋ**

БИТКА НА СУТЈЕСЦИ — ПРЕКРЕТНИЦА У НОР-у

Битка на Сутјесци је завршни дио јединствене кампање окупаторских и квислиншких снага, која траје од 20 јануара све до половине јуна 1943 године. Борбе наших јединица у том периоду имају посебан значај не само са гледишта постигнутих војних резултата него и политичких успјеха (организација и функционисање политичких и друштвених органа, Прво засиједање АВНОЈ-а и значај његових одлука). Оне су се одвијале на широкој територији почевши од Купе и Уне, па преко Западне и Централне Босне до Црне Горе и Санџака и натраг од Црне Горе до Источне Босне. Циљ ове кампање био је уништење језгра Народноослободилачке војске. То је била акутна потреба осовинских сила како са гледишта од наших снага угроженог окупаторског система у Југославији, тако и због утицаја који је имао наш Народноослободилачки рат на планове сила Осовине на главним фронтovima Европског и Афричког ратишта. Зато овај њихов подухват уствари претставља реакцију на успјехе које је наша војска постигла у читавој земљи, а посебно у Западној и Централној Босни, Далмацији и крајевима Хрватске (Лика, Кордун, Банија, Горски Котар, Славонија).

Појавом групе бригада са Врховним штабом половином 1942 године у Западној Босни настаје прелом у развоју Народноослободилачке борбе у тим крајевима. Оружани устанак добија све организованији и још масовнији карактер. Наше снаге имају широку иницијативу и изводе све замашније операције (напримјер Бихаћку), окупаторске и квислиншке снаге присиљене су да се стално појачавају, али су и поред тога у сталном узмаку пред офанзивним дејствима наших јединица.

Крајем 1942 године снаге Народноослободилачке војске нарастају на око 150.000 искусних бораца, формираних у 2 корпуса, 9 дивизија, 11 самосталних бригада и у широку мрежу партизанских одреда готово у свим крајевима Југославије. Ослобођена територија, која се протеже од Купе и Уне до Неретве и од Босне и Саве ка Јадрану, износи око 50.000 км². Окупаторска творевина тзв. Независна Држава Хрватска озбиљно је војнички и политички пољуљана, а четничке формације биле су присиљене да демаскирају своје право лице — сарадника окупатора. Наше јединице везују све већи број непријатељ-

ских снага¹⁾ и све успјешније ометају или спречавају коришћење материјалних и људских резерви за потребе осовинских сила на осталим фронтима противу других народа. Примјер Народноослободилачке борбе у Југославији и њени успјеси постају све привлачнија снага и узор за поробљене народе Европе којим путем треба поћи у борбу за ослобођење од фашистичке тираније.²⁾

То су били основни фактори и, нема сумње, довољно убједљиви и јаки да се њемачко-италијанско командовање, под непосредним Хитлеровим руководством, морало позабавити питањем ослободилачке борбе Југославије. Поред непосредне опасности коју је оружани устанак имао за читав окупациони систем и његове интересе у нашој земљи, он постаје још и већа потенцијална опасност с обзиром на развој догађаја на Источном фронту и у Африци. Јер, таква једна борбена снага у дубокој позадини „Европске тврђаве“, која везује све бројније снаге и наноси све снажније ударце окупаторским и квислиншким снагама, са тенденцијом сталног јачања природно је морала изазвати реакцију. То су били разлози што је њемачко-италијанско командовање одлучило да предузме своју Четврту, а касније и Пету офанзиву противу наших снага, са циљем да их уништи и тиме отклони опасност коју су оне претстављале.

Треба напоменути да окупатори — иако су у цјелини сагледали потенцијалну опасност која им пријети од Народноослободилачке борбе у Југославији и предузели све мјере које су им стајале на расположењу — нијесу били у стању и да сагледају снагу наше револуционарне армије, њену ударну снагу и неуништивост, што су каснији догађаји и потврдили. Четврта непријатељска офанзива (план „Вајс“ 1 и 2 и „Вајс“ 3), која је била срачуната на муњевито уништење наших главних снага на територији Хрватске, Западне и Централне Босне, потпуно је крахирала форсирањем Главне оперативне групе Врховног штаба и Централне болнице преко Неретве почетком марта 1943 године.

Умјесто остварења плана њемачког командовања у овој офанзиви, ситуација је добила још оштрији и акутнији вид. Наиме, у

¹⁾ Око 666.000 војника (од тога око 400.000 италијанских, око 150.000 њемачких, око 75.000 бугарских и 25.000 мађарских трупа, поред бројних квислиншких снага. У току 1942 непријатељ је имао око 52.000 погинулих, поред много већег броја рањених и великих губитака у оружју и другом материјалу. (Историски атлас Ослободилачког рата народа Југославије 1941—1945. Издање Војноисториског института ЈНА, 1952.)

²⁾ „Југословени су својом борбом стекли признање и дивљење свих слободољубивих људи, они су уништавали комуникације, бацали у ваздух возове, разарали окупаторске пруге. Они су за своју земљу приковали многе њемачке снаге. Сада они добијају рат. Храбра земља Срба, Хрвата и Словенаца биће блистав симбол генерацијама и генерацијама свих слободољубивих народа свијета“ (подвукао М.Ђ.) — Џејмс Девис, сенатор, члан Сенатског комитета САД за спољне послове у чланку под насловом „Амерички сенатори о Југославији“, који је објављен у „Гласнику Уједињених нација“ од 1 априла 1944 године.

„Срчани патриоти Југославије! Ваша борба за слободу и независност домовине служи свим народима Европе као пример који их одушевљава...“ Једна од парола ЦК СКП (б) поводом 26-то годишњице Црвене армије.

првом дијелу кампање (Четвртој непријатељској офанзиви) још више се испољила снага и оперативна способност наших јединица. Тада је и формирана Главна оперативна група која је форсирањем Неретве преузела иницијативу у своје руке, разбила крупне четничке формације, почетком априла форсирала Дрину и широким фронтом избила у сјеверне крајеве Херцеговине, Црне Горе и Санџак. Избијањем на просторију гдје је у другој половини 1941 и првој половини 1942 године оружани устанак имао општенародни карактер, гдје су симпатије маса за Народноослободилачку борбу биле врло развијене и политички утицај Комунистичке партије веома јак — и поред тога што је устанак био привремено угушен дејствима окупаторско-четничких снага у Трећој непријатељској офанзиви и страшним терором окупаторско-четничких власти — створени су веома повољни услови за масован прилив бораца (који су већ имали једногодишње искуство у оружаном борби против окупатора), не само за поуну јединица Главне оперативне групе, већ и за формирање нових јединица — бригада и одреда. Тај процес је већ био отпочео. Прилив нових бораца био је из дана у дан све већи. Оружани устанак почиње да се све снажније осјећа и на неослобођеној територији Црне Горе, Санџака и Херцеговине, док је послје разбијања четника на Неретви код четничких елемената и осталих квислинга завладала права паника. Италијанске снаге, са своје стране, у таквим условима отпочињу да утврђују гарнизоне у градовима и да се оријентишу на одбрану приморске обале.

Сам положај Главне оперативне групе постаје врло осјетљив за окупатора. Она је са те територије могла брзо, према развоју ситуације, да пренесе оружани устанак у Србију и да угрози стратигиску комуникацију Београд — Солун и значајне изворе сировина у том дијелу земље, као што су Трепча и други рудници. Осим тога, њен положај је био врло повољан за ефикасну интервенцију и брзо оперативно садејство у позадини у случају искрцавања Савезника у Грчкој или било на ком другом мјесту Балканског Полуострва јужно од ушћа Неретве. Врховни штаб је био развио интензивне припреме за уређење операциске просторије као и друге припреме у циљу предвиђених офанзивних дејстава у правцу истока. Према томе, биланс првог дијела окупаторске кампање против наших снага био је: умјесто рјешења кризе — она за непријатеља постаје још акутнија, непосреднија и озбиљнија. Ако томе додамо оперативне могућности које су испољиле јединице Главне оперативне групе у борбама у току Четврте непријатељске офанзиве онда је непријатељско командовање утолико више морало да се поново позабави ситуацијом која је настала завршетком првог дијела кампање противу наших снага.

Оцјењујући реално опасност од постојања Главне оперативне групе на таквом повољном положају, у вези са развојем догађаја на осталим ратиштима, њемачко командовање, одмах по слому своје Четврте офанзиве, с обзиром на развој догађаја на Источном фронту (уништење Паулусове армије код Стаљинграда) и на непосредну опа-

снос од стварања новог фронта на Балканском Полуострву коју је наговјештавала побједа Савезника код Ел Аламејна у Африци,³⁾ припрема и планира нову операцију (која ће бити завршни дио кампање која је отпочела 20 јануара 1943 године), јер је опасност од развоја Народноослободилачке борбе, а посебно Главне оперативне групе, постајала све акутнија и актуелнија. Планирајући брзо уништење наших главних снага са Врховним штабом, нацистичко командовање рачуна не само на стабилизацију окупационог система и несметано коришћење материјалних извора наше земље, већ и на извлачење знатних снага и њихово упућивање на источно и западно ратиште гдје се осјећа све већа потреба за новим снагама.⁴⁾ Осим тога, оно је у случају уништења главних снага Народноослободилачке војске могло да рачуна и на то да ће помоћу квислиншке власти створити извјестан број јединица које би се могле употребити противу других народа, поред мобилизације радне снаге, за којом се осјећала све већа потреба.

Због свих тих разлога њемачко комадовање се одлучује да предузме офанзиву много јачим и одабраним снагама са циљем да уништи Главну оперативну групу како би отклонило опасност коју је она претстављала за остварење његових планова за даље вођење рата. Оно је са правом могло да рачуна на веома повољне околности за успјех тога свога подухвата:

³⁾ „Импесионира и запањује колико је досада напредовала организација побуњеника (НОВ — примједба М.Ђ.). Сада је крајњи тренутак да уништимо побуну ако не желимо да се изложимо опасности да будемо нападнути с леђа у моменту једног искрцавања Англосаксонаца на Балкану...“ (Из поруке Хитлера Мусолинију, упућене крајем фебруара 1943 године. В. Зинцоне: Хитлер и Мусолини — писма и документи.)

⁴⁾ Непосредно пред почетак битке на Сутјесци наше снаге везивале су око 744.000 непријатељских војника, и то:

— њемачких окупаторских снага: 8 дивизија, 4 пјешадиска и 4 полицијска пука, 25 самосталних батаљона, разне друге мање јединице и ваздухопловство — укупно 194.000 војника;

— италијанских: 16 пјешадиских дивизија, дјелови 1 коњичке дивизије, 2 обалске бригаде, 18 батаљона и 7 дивизиона граничне страже, већи број разних батаљона, друге мање јединице, ваздухопловство и ратна морнарица. Укупно око 290.000 војника;

— бугарских: 5 дивизија, 1 коњичка и 2 граничне бригаде, поред других мањих јединица — укупно 75.000 војника;

— мађарских: дјелови 2 пјешадиске и 1 коњичке дивизије, 2 погранична отејека, 1 самосталан пук, помоћне јединице и ваздухопловство — укупно око 25.000 војника;

— квислиншке снаге: снаге НДХ: 7 дивизија, 15 бригада, 64 самостална батаљона, 6 жандармериских пукова, друге мање јединице, ваздухопловство и морнарица — укупно око 181.000 војника; — у Србији: Српска државна стража, Љотићев српски добровољачки корпус, четничке снаге Драже Михаиловића и руски заштитни корпус — укупно око 34.000 војника и у Словенији: Бијела гарда (МВАС) око 5.000 војника. (По подацима ВИИ ЈНА.)

1) Главна оперативна група, оптерећена Централном болницом⁵⁾ и дуготрајним борбама од Западне Босне до Црне Горе, била је до те мјере исцрпена да је за њене јединице које су претрпјеле озбиљне губитке био неопходно потребан бар краћи предах за одмор и попуну.

2) Поред одмора, попуне и сређивања јединица, Главној оперативној групи је било неопходно извјесно вријеме за уређење оперативне основе за планирана офанзивна дејства у правцу истока. Требало је претходно очистити од окупатора и четника долину Лима узводно од Бијелог Поља до Чакора, ослободити Колашин и Мојковац, политички и организациски учврстити ослобођену територију, развити и учврстити мрежу органа народноослободилачке власти и других друштвених политичких органа, створити територијалне јединице за обезбјеђење слободне територије итд. С друге стране, њемачко командовање рачуна на могућности изненађења Главне оперативне групе и зато, у највећој тајности од Италијана и квислиншких снага, припрема и планира ову операцију у циљу постизања оперативног изненађења, у чему је и успјело.⁶⁾

3) Главна оперативна група налазила се на веома испресијецаном планинском терену, са надморском висином и до 2.500 м и висинским разликама од 1.000 до 1.500 м, веома неподесном за брзо маневровање по унутарњим оперативним правцима.

4) Кружна комуникација око територије на којој се налазила Главна оперативна група, са које су непријатељске снаге и отпочеле офанзиву, била је веома подесна за брзо прегруписивање непријатељских снага према развоју ситуације, као и довођење снага из дубине у случају потребе. То је свакако била једна од веома повољних околности за планирана дејства противу јединица Главне оперативне групе.

5) Тешкоће снабдијевања на сиромашном и крајње исцрпеном терену биле су веома неповољна околност за наше снаге. Због тога је окупатор приликом планирања своје операције и рачунао на тај фактор који му је ишао у прилог, настојећи да што прије отпочне офанзиву, тј. прије но што би наше јединице биле у стању да прошире слободну територију и створе повољније услове за живот и снабдијевање.

6) Оптерећеност болницом озбиљно је спутавала маневарску способност Главне оперативне групе, тако да је непријатељско командовање настојало да искористи и ту околност прије него што ова група створи услове за отклањање те тешкоће.

⁵⁾ Око 4.000 рањеника и тифусних болесника којима је требало дуже времена за лијечење и опоравак. Зато је требало створити стабилнију слободну територију и потребне услове за лијечење и исхрану.

⁶⁾ Офанзива је почела 15 маја, а Врховни штаб је, због помањкања података, тек 18/19 маја дошао до закључка о обиму и циљевима непријатељског подухвата. Почетак офанзиве затиче Главну оперативну групу у фази дејстава и политичко-организационих мјера за проширење и уређење оперативне основе за планирана офанзивна дејства у правцу истока.

7) Распоред наших јединица у вријеме отпочињања офанзиве био је подешен за офанзивна дејства у правцу истока, тако да је требало читав борбени поредак прилагодити захтјевима борбе у оперативном окружењу у складу са одлуком Врховног штаба за пробој у правцу Босне. То је тражило одговарајуће вријеме које је ишло у прилог непријатељу.

8) Пошто је наше командовање тежило да сачека најављени долазак енглеске војне мисије (који је имао велики војно-политички значај за даљи развој Народноослободилачке борбе), изгубљено је неколико дана до њеног спуштања на аеродром у Негобуђу, ноћу 27/28 маја.

9) Ако свему напред реченом додамо и за нас веома неповољан однос снага, онда је њемачко командовање, војнички гледано, заиста са правом и сигурношћу могло да рачуна на потпун успјех ове своје операције. Оно је припремило 117.000 војника⁷⁾ против 15.500, колико је било бројно стање Главне оперативне групе у вријеме отпочињања непријатељске офанзиве.⁸⁾

У таквим, веома неповољним условима по наше снаге, 15 маја 1943 године отпочело је извођење плана „Шварц“, код нас познатог као Пета непријатељска офанзива. Тада је Врховни штаб несумњиво имао да рјешава многа питања и да се бори с таквим тешкоћама у каквим се наше снаге догле нису налазиле и у каквим се можда није нашла било која армија у историји ратовања а да битку — иако уз велике губитке — побједоносно ријеша, као што је то успјела да оствари Главна оперативна група, да истовремено непријатељу нанесе осјетне губитке и да на тај начин у потпуности осујети остварење непријатељског плана.⁹⁾

У времену када је већ отпочела офанзива требало је разријешити низ веома противрјечних захтјева за излаз из ситуације у којој се нашла Главна оперативна група: захтјеву што бржег пробоја из окружења супротставили су се: могућности спасавања рањеника, наша схватања, моралне обавезе и наш однос према рањеницима, што је са своје стране излагало опасности уништења ових наших снага за које је у највећој мјери била повезана судбина Ослободилачког рата и Народне револуције; захтјеву пробоја у правцу Босне супротстављао се фактор времена за прегрупацију наших снага и окретање

⁷⁾ Поред ових снага биле су предвиђене у резерви још 117 ловачка дивизија у рејону Сарајево — Вишеград и 373 дивизија у рејону Травник — Коњиц.

⁸⁾ Не рачунајући рањенике и болеснике Централне болнице, јер се они не могу сматрати борбеном снагом; штавише, један дио борбених снага морао се ангажовати за њихово непосредно обезбјеђење.

⁹⁾ „Наше трупе претрпјеле су осетне губитке, а највише 118 ловачка дивизија. Укупан број погинулих, колико се могу сјетити, износио је 3.500“. (Јер, изјава у заробљеништву, архив ВИИ, докуменат бр. 12/1а, к. 20.) По сопственом признању губици непријатеља само у погинулим у овим борбама износе 3.134. У званичним њемачким извјештајима се констатује: „118 и 369 легионарска дивизија су прегажене од јединица Народноослободилачке војске“. Према нашим подацима укупни непријатељски губици су износили не мање од 7.000 избачених из строја.

борбеног поретка који је био усмјерен у правцу истока према плану продора у правцу Србије и Косова; пробој из окружења у правцу запада тражио је одлагање за дуже вријеме преношења тежишта оружане борбе у Србију, а постојао је и низ других веома замршених околности, као што су изразито тешка исхрана јединица, чекање енглеске војне мисије итд.

Цијенећи тако замршен противрјечан сплет околности, Врховни штаб доноси одлуку о пробоју у правцу запада која је у потпуности одговарала ситуацији. Пробој у овом правцу давао је изгледа да се у првом периоду оствари изненађење о правцу пробоја наших снага под условом њихове брзе прегрупације и активних дејстава мањим снагама у правцу истока. Оваква процјена показала се оправданом. Пробој у том правцу давао је изгледе за оперативно садејство и прихват од стране наших снага из Босне. (У том циљу била је упућена 5 крајишка дивизија, али она није успјела да форсира Босну и да садејствује Главној оперативној групи.) По пробоју из обруча избија се на територију гдје Народноослободилачки покрет има масовну и активну подршку народних маса. Док су на правцу продора према истоку још увијек постојала јака упоришта четника и албанских квислинга и док је непријатељ на томе правцу имао више могућности за интервенцију новим снагама из Грчке и Бугарске, дотле Главна оперативна група није могла да рачуна на неки озбиљнији прихват у Јужној Србији. Осим тога, пробој наших снага у том правцу био је изузетно осјетљив за непријатеља, те се могло очекивати да би га са посебном упорношћу бранио.

У процесу борбе активним дејствима по унутрашњим оперативским правцима Врховни штаб постепено парира једно од значајних непријатељевих преимућстава — оперативно изненађење — које је остварио у току припрема и почетних дејстава, доводећи га у ситуацију да врши честе прегрупације снага и у забуну о правцу и мјесту пробоја Главне оперативне групе. На тај начин је Врховни штаб активним дејствима испитивао могућности и, према развоју ситуације, доносио одговарајуће одлуке о најпогоднијем мјесту и времену пробоја из непријатељског обруча.

Дубоки продор два батаљона 5 црногорске и једног батаљона 4 црногорске бригаде у непријатељску позадину у циљу обезбјеђења напада на Колашин и Мојковац, који је требало извршити 17/18 маја 1943 године, и уништење једног комплетног италијанског батаљона од око 700 људи код Биоча, и то баш у вријеме кад је отпочела непријатељска офанзива, доводи у забуну непријатеља о правцу пробоја наших снага из окружења. Због успјеха ове ударне групе батаљона, непријатељ рокира око 12 својих батаљона на тај правац, процјењујући ову крупну диверзију као правац нашег пробоја. На тај начин једна релативно снажна и бројна непријатељска групација остаје више дана пасивна и далеко од правца куда ће се пробијати наше снаге.

Упорна и активна одбрана 3 дивизије на правцу Никшића и 2 дивизије на Сињајевини у циљу обезбјеђења аеродрома за спуштање

енглеске војне мисије такође везује знатне снаге непријатеља, што ствара услове за прегрупацију осталих наших снага и њихово помијерање ка правцу пробоја.

Дејство групе бригада (1 и 2 пролетерска без два батаљона, 3 крајишка, 6 источnobосанска и Мајевичка), под командом Коче Поповића, од 22 до 26 маја на сектору Фоча — Челебић — Узлуп, и успјех који је тамо постигнут приморао је непријатеља да извуче знатне снаге са правца доњег тока Сутјеске за појачавање тога сектора на штету правца преко Вучева и Сутјеске којим ће се пробити Главна оперативна група. Пошто је у борбама 21 и 22 маја одбијен покушај 118 њемачке дивизије да избије на Вучево и отклоњена опасност прелаза код Тепаца на Тари, ова група добија задатак да отсијече непријатељске снаге у троуглу ушћа Таре у Дрину, заузме Фочу, форсира Дрину и тим правцем омогући пробој наших снага. Иако у врло оштрим и крвавим борбама, које је водила све до 26 маја, није успјела — усљед брзог појачавања непријатељских снага на том сектору, а посебно због појаве 369 дивизије у њен десни бок и позадину, правцем Градац — Церовци — Челебић — да форсира Дрину и отвори излаз нашим снагама из окружења, она је привукла на себе знатне непријатељске снаге и тиме је такође у знатној мјери умањила значај оперативног изненађења које је оно имало за први период офанзиве. Исто тако, противудар групе бригада (4 пролетерске црногорске, 7 крајишке и 10 херцеговачке) на правцу с. Изгори према 7 СС дивизији од 30/31 маја и успјех који је ова група постигла имали су крупан значај у парирању непријатељског почетног изненађења. Тај противудар отклонио је опасност за прелаз Пиве код Мратиња и чак указао на могућност пробоја обруча правцем Јаворак (Пивски) — с. Изгори — Зеленгора (жанд. ст.). Пошто је непријатељ због тог успјеха привукао знатне и свјеже снаге 1 и 2 јуна, Врховни штаб је одустао од пробоја тим правцем.

Избацавање још 22 маја два батаљона 2 пролетерске на Вучево и ојачавање наших снага на Сутјесци у рејону Попов Мост — Тјентиште, који ће касније бити стално ојачавани према развоју ситуације, свједочи о томе да је Врховни штаб правилно и благовремено уочи значај Вучева за пробој из окружења. Но, то не значи да је Врховни штаб рачунао само на тај правац.

Општа карактеристика дејстава наших јединица које су се нашле у оперативном окружењу, као што се види, састојала се у активности на разним правцима по унутарњим боковима непријатељског обруча, што га је доводило у неизвјесност о мјесту пробоја наших снага и приморавало да врши честе прегрупације. И у следећим фазама битке карактеристика борби наших јединица била су непрекидна активна дејства и тражење најпогоднијег мјеста за пробој из окружења. „Ми смо, међутим — ма колико изгледало парадоксално то тврдити кад се односи на битку као ону на Сутјесци, гдје смо били у окружењу — у пркос огромној надмоћности непријатеља и свему осталом стално држали борбену иницијативу у

својим рукама“.¹⁰⁾ Ако се има у виду неподесност терена за брзе маневре, оптерећеност болницом и глад која је још од самог почетка била сталан пратилац наших снага, онда у том свијетлу треба и цијенити сав значај, издржљивости и упорности наших јединица, као и успјехе које су оне постизале у току једномјесечне неравне борбе.

Међутим, и поред свега тога, непријатељ је вишеструко надмоћним снагама, уз масовну подршку артиљерије и авијације (дневно је било и по 70—90 авиополета), постепено потискивао наше снаге, тако да се могућност пробоја на запад 3 јуна свела само на правац преко Вучева, Тјентишта и даље преко Зеленгоре. У таквој ситуацији Врховни штаб овога дана доноси одлуку за подјелу групе у два дијела и пробој у дивергентним правцима, и то Прва група (Прва и Друга пролетерска дивизија и 6 источnobосанска и Мајевачка бригада, у правцу преко Сутјеске и Зеленгоре, а Друга група (3 и 7 банијска дивизија са рањеницима), према развоју ситуације, у правцу Санцака, Сињајевине или планине Голије. Ова одлука је израз напете и крајње тешке ситуације и тражења рјешења у развлачењу непријатељског обруча како би се створили услови за спасавање рањеника везивањем што већих непријатељских снага дејствима Прве групе, на чијем је правцу већ у то вријеме била оријентисана главнина непријатељских снага.

Од 3 до 15 јуна борба постаје све жешћа, на живот и смрт, а њен исход све неодређенији и неизвјеснији. Покушај Друге групе да се 5 јуна пробије преко Таре у правцу Санцака није успио. На правцу пробоја Друге групе налазиле су се бројне непријатељске снаге (4 ловачка домобранска бригада и италијанска дивизија „Тауриненсе“ на десној обали Таре, на отсјеку Тара — Дурмитор — Пива: група „Лудвигер“, 1 брдска дивизија и 61 бугарски пук, а на лијевој обали Комарнице и према с. Изгори: италијанска дивизија „Ферара“ и дијелови 7 СС дивизије). Међутим, руководство Друге групе, ни после првог неуспјешног покушаја форсирања, није учило да се овако бројне непријатељске снаге налазе према њој, и то у веома повољним земљишним условима за дејство против наших снага, па да дође до закључка да је пробој у предвиђеном правцу немогућ. То је било утолико убједљивије што је по одлуци Врховног штаба од 6 маја 7 банијска дивизија већ била у покрету за Првом групом, тако да је остала само 3 дивизија са Централном болницом. Треба имати у виду да је по наређењу Врховног штаба од 6 јуна увече (неки сматрају 7 јуна) обустављен покрет 3 дивизије и рањеника и стављено јој у задатак да поново покуша пробој у правцу Санцака и Црне Горе зато што се ситуација на правцу пробоја Прве групе била компликовала (Кошур незаузет, тешка ситуација на Барама, непријатељске снаге избијају на Маглић и Волујак итд.). Међутим, и поред тога наређења, руководство је — имајући у виду ситуацију и снаге непријатеља у правцу

¹⁰⁾ Коча Поповић, „Побједа на Сутјесци — дјело свих јединица које су учествовале у бици“, „Сутјеска“, зборник радова, издање ВИЗ ЈНА „Војно дело“, Београд, 1958.

Санцака — требало да увиди те околности и прими на себе одговорност за покрет и пробој правцем за Првом групом. Јер, ако се имају у виду бројно стање 3 дивизије и исцрпеност људства у заштитничким борбама, оптерећеност рањеницима, однос снага и сви остали фактори, изгледа ми да је одлука о покрету за Првом групом једино давала бар неке изгледе на успјех.

Да је руководство Друге групе тако поступило сматрам да би исход за 3 дивизију и рањенике свакако био повољнији него што је настао послје још једног покушаја (8 јуна) да се преко Таре пробију у правцу Санцака. Разумљиво, тај се покушај показао немогућ, а тиме се изгубило 2 дана у најкритичнијем моменту коришћења правца преко Вучева, Тјентишта и Зеленгоре и даље правцем пробоја за Првом групом. То потврђује и продор тим правцем 7 дивизије која је, додуше, у послједњем моменту прешла преко Сутјеске, тј. у вријеме када још није био склопљен непријатељски обруч на том дијелу фронта.

С друге стране, без обзира на заиста неопходну потребу да се 10 јуна на Вучеву обезбиједи 3 дивизији и Централној болници макар неколико часова предаха послје изласка из кањона Шиве, ипак изгледа да би било боље да је учињен крајњи напор да овога дана крену ка Сутјесци како би је форсирале прије но што су Њемци могли организовати и учврстити своје положаје на њеној супротној обали. Ово утолико прије што их је непријатељско ваздухопловство било открило и читавог дана тукло на висоравни Вучева.

Али 3 дивизија је и у тако изузетно тешкој ситуацији, поред тога што је до крајњих људских могућности учинила све и херојски се жртвовала за спас рањеника, одиграла значајну улогу у односу на Прву групу, с обзиром на снаге које је за себе везивала. Она је показала изванредне борбене квалитете, хероизам и пожртвовање које такоређи превазилазе границе људске моћи.

Као позитиван и поучан примјер стваралачке иницијативе и преузимања одговорности у духу настале ситуације може послужити поступак Штаба Прве пролетерске дивизије, који је 9 јуна самоиницијативно донио одлуку и извршио пробој непријатељског обруча на Балиновцу, што је имало одлучујућег утицаја за даљи пробој Оперативне групе преко Зеленгоре и комуникације Калиновик — Фоча.

Одговор на питање зашто се Врховни штаб упустио у тако дуготрајну — једномјесечну борбу, под тако изузетно тешким условима и са тако надмоћнијим противником, једноставан је и треба га тражити у односу Врховног штаба према рањеницима, јер је свака замисао морала бити повезана и усклађена са задатком спасавања рањеника. Због тога и нису могле бити искоришћене маневарске способности борбених јединица за брзи пробој и излазак из окружења. Из тих разлога је и дошло до такве динамике и жестоких борби наших јединица, нарочито од 3 до 15 јуна када су борбе попримиле најкрвавији карактер и ушле у одлучну фазу.

Има извјесних мишљења да је тако чврсто везивање оперативних јединица за судбину рањеника можда било круто и сувише ри-

скантно. Међутим, ако се имају у виду карактер нашег рата, циљеви борбе и значај моралног фактора, а надасве однос који је владао и који је његован у нашим јединицама, онда је једино разумљив и једино исправан такав однос и такав карактер битке, на који се оријентисао Врховни штаб у тој ситуацији. Што се и у таквом односу снага и у таквим условима Главна оперативна група могла пробити из окружења и на тај начин осујетити план непријатеља, има се захвалити у првом реду изузетној упорности, издржљивости и другим особинама бораца какав је био састав јединица Оперативне групе у овој бици. А такве особине наших бораца створене су на бази дубоко људских и другарских односа који су владали међу људима, а нарочито према рањеницима.

Хероизам јединица 4 пролетерске, 10 херцеговачке и 7 крајишке бригаде на Пивском Јаворку и Брљеву, испољен у борби са вишеструко надмоћним непријатељем, који је 2 и 3 јуна убацивао све веће и веће снаге да онемогући прелаз нашим јединицама преко Пиве код Мратиња, само је један од многих свијетлих примјера хероизма, пожртвовања и упорности наших јединица.

Диван је примјер хероизма и упорности 2 далматинске бригаде на Г. и Д. Барама, која је 6, 7 и 8 јуна имала задатак да одржи и одржала те положаје и на тај начин омогућила коришћење правца преко Тјентишта и Крекова ка Зеленгори и даље према Источној Босни. Порука са партиског састанка 2 батаљона штабу ове бригаде са тих положаја да је батаљон изгубио пола свога састава у дотадашњим борбама, али да на батаљон може рачунати као да је у пуном саставу, импресивно дјелује, утолико више када се имају у виду глад, суров терен и десетострука надмоћност коју је непријатељ имао против 2 далматинске бригаде.

Подвизи 40 бораца 2 чете 3 батаљона 4 пролетерске бригаде на Љубином Гробу и 2 пролетерске на Кошуту 10 јуна остаће у памћењу њихових другова и читавог нашег народа као примјер високе свијести, хероизма и пожртвовања.

Незадрживи налет 1 пролетерске и пробој непријатељског обруча на Балиновцу, који је извршен на иницијативу Штаба 1 пролетерске дивизије, израз је високе свијести и хероизма јединица, као и смјелости и самосталности руководства у доношењу одлука према насталој ситуацији, што је као посебна врлина његовано у нашем НОР-у.

Херојски јуриши 3 дивизије 13 јуна на непријатељски обруч у циљу спасавања рањених другова израз је племенитих и другарских осјећања бораца и руководилаца који су схватили суштину и циљеве наше борбе за слободу свога народа и бољег и напреднијег друштва. У првом јуришу на челу своје дивизије пао је погођен у чело и њен славни командант, легендарни јунак нашег Народноослободилачког рата — Сава Ковачевић. Нема примјера у историји да мање од 1.800 бораца — колико је било бројно стање 3 дивизије у том моменту — тражи рјешење у пробоју обруча који је сачињавало око 40.000 непријатељских војника, а да се притом и не помисли на капитулацију и

предају, па ни онда када је дивизија изгубила половину свога бројног стања и када је била разбијена у више пута поновљеним херојским јуришима на њемачке ровове. Ни тада остаци дивизије — групе и појединци — нису тражили рјешење у предаји, већ су се кроз густе редове непријатеља пробијали из обруча да би они који су успјели да се пробију одмах поново ступили у борбу противу окупаторских и квислиншких формација.

У таквом моралном фактору, који је произилазио из свијести бораца и руководилаца, у првом реду треба тражити разлоге што је Главна оперативна група — иако уз натчовјечанске напоре и огромне губитке¹¹⁾ — могла да извојује такву величанствену побједу какву је извојевала Главна оперативна група пробојем из непријатељског обруча и да одмах послије тога предузме офанзивна дејства у Источној Босни, да ослободи Олово, Кладањ, Сребрницу и друга мјеста и да приступи попуњавању новим борцима проређених редова својих јединица.

Иако је непријатељско командовање послије побједи у бици на Неретви дошло до приближно тачних података о оперативним могућностима наших снага, оно ипак још није било у стању да схвати карактер снаге и могућности једне револуционарне армије, каква је била наша, и да су наше снаге неуништивне.¹²⁾ Зато се и одлучује да поведе још једну — Пету по реду — али и посљедњу офанзиву са претензијом да уништи Главну оперативну групу, која је по ударности и кадровском саставу стварно претстављала језгро Народноослободилачке војске. Оно у припреми за ову офанзиву користи тешко плаћена искуства у дотадашњим борбама и офанзивама. То се посебно огледа у обезбјеђењу бројне надмоћности (7,5 : 1), и то одабраних трупа, у тајности припрема, избору мјеста и времена за офанзиву, обезбјеђењу масовне и сталне подршке авијације и артиљерије итд. Једном ријечи, непријатељско командовање је сматрало да је обезбиједило све што се војничком рачуницом може предвидјети за потпун успјех подухвата против ових наших снага. Али оно, природно, својом рачуницом није могло обухватити и оцијенити прави значај снаге воље, упорности, издржљивости, хероизма и револуционарног надахнућа бораца и руководилаца наших јединица са којима ће се сударати у тридесетодневној бици на Сутјесци, а баш у тим немјерљивим квалитетима

¹¹⁾ О нашим губицима нема тачних података, а према досадашњим студијама и прикупљеним подацима цијени се да смо у овој бици изгубили око 8.000 бораца од којих највише из 3 дивизије, рањеника и болесника Централне болнице.

¹²⁾ „Југословенски партизани својом несечином борбом испливали су на површину као главна војничка и политичка сила која ослобађа Југославију испод јарма окупатора... Партизанска војска Југославије данас је већ толико моћна да она влада државом и држи фронт дуг стотину миља. Она води немилосрдну и пожртвовану борбу противу окупатора и његових слугу. У тој борби она уништава целе колоне непријатељских тенкова, оклопних кола, моторизоване пешадије.“ („Помрачење Драже Михаиловића — југословенски партизани су испливали на површину“, „Тајм“ (Амерички часопис) од децембра 1942 године).

наших јединица и командовања треба тражити основни извор наше побједе и разлог краха и овог непријатељског покушаја.¹³⁾ Сви остали разлози, грешке и пропусти њемачког командовања у току операције нијесу од одлучујућег значаја за исход битке. Напокон, они су били неминовни и условљени надмоћношћу нашег командовања у руковођењу борбама (посебно надмоћношћу револуционарног борца задојеног племенитим циљевима борбе над борцем освајача) и нашом одговарајућом тактиком. Квалитети наших бораца и руководилаца омогућавали су нашем командовању не само да парира непријатељска преимућства већ и да брзо учачава и исправља властите грешке које би се појавиле у току борбе.

Најзад је и њемачко командовање, послије ове битке, морало да одустане од дотадашњих претензија за уништењем наших снага, сводећи у будуће своје планове и дејства на ограничене циљеве, углавном одбранбеног карактера, и да призна високе борбене квалитете наших јединица и нашег командовања.¹⁴⁾

Побједа у бици на Сутјесци означава прекретницу у односима западних Савезника према Народноослободилачкој борби наших народа. Послије битке на Њеретви, посебно послије ове побједе, више није било могуће прикривати стварно стање у Југославији и резултате Народноослободилачке војске у оружаном борби противу окупатора приписивати квислингу Дражи Михаиловићу. Славном побједом у бици на Сутјесци долази до заслужене афирмације и признања од стране Савезника Народноослободилачкој борби наших народа и нашој војсци под Титовим руководством као јединој снази која је водила и води борбу противу фашистичких окупатора.¹⁵⁾

¹³⁾ Цијенећи исход битке на Сутјесци, Лер каже: „Првобитни задатак да се ослободу њемачке снаге које су биле везане у Југославији и пошаљу на Источни фронт опште није постигнут, него напротив било је потребно на крају акције довести нове њемачке снаге и команде“. (Изјава у заробљеништву, архив ВИИ ЈНА, документа 12/1а, к. 20.)

¹⁴⁾ „Ток борбе је показао да су комунистичке снаге под Титовом командом одлично организоване, вјешто вођене и да располажу борбеним моралом који изазива чуђење. Непријатељско командовање било је изванредно покретно, такође и у одбрани активно.“

Карактеристични су били масовни напади прикупљеним снагама на једном месту, извођени при атмосферским приликама повољним за непријатеља (кад је немогућ рад авијације, и то тамо где наша артиљерија није могла добро да дејствује. *Комунистима је увијек полазило за руком да надокнаде свој недостатак тешког наоружања и да, користећи мрак, маглу и кишу дођу на отстојање блиске борбе, прса у прса* (подвукао М.Ђ.). При овоме су се показали као фанатични, крајње упорни, добри борци, који одлично познају тешко планинско земљиште.

... Несумњиво, комунисти су веома жилав противник коме је дорасла само јединица која је опремљена и наоружана свим потребама за вођење борбе у планинама и навикнута на највеће телесно напрезање“. Литерс, „Извјештај о борби и искуствима у подухвату“ „Шварц“ — Командно мјесто, 20 јуна 1943.

¹⁵⁾ „Крајем мјесеца обратио сам пажњу на питање да се добију што бољи резултати из локалног отпора према Осовини у Југославији. Пошто сам прикупио потребне податке, ја сам 23 јуна (1943 год. прим. М.Ђ.) у Даунинг Стриту, претседавао конференцији начелника штабова. У току дискусије истакао сам велику корист о давању што је могуће веће помоћи Југословенском противосо-

Побједом у бици на Неретви, посебно у бици на Сутјесци, Народноослободилачка војска је доказала да је у стању да успјешно води отсудне битке и операције са надмоћнијим непријатељским снагама и под најтежим условима. Тиме она постиже велики углед и добија заслужено признање не само од стране савезничког већ и од стране непријатељског командовања које је из пораза у овим биткама морало да извуче поуку и да се са више респекта односи према њој.¹⁶⁾

Битка на Сутјесци имала је огроман војни и морално-политички значај у читавој Југославији како на ослобођеној тако и на окупираној територији. Прилив нових бораца у наше јединице био је све већи, као резултат још већег повјерења наших народа у своју Ослободилачку армију, Комунистичку партију и њено руководство. Размах Ослободилачке борбе узима све шире размјере тако да смо спремно дочекали капитулацију Италије и могли предузети ефикасне мјере у циљу разоружавања италијанске војске у нашој земљи и друге мјере које су настале у вези са тим догађајем.

Послије свега пет мјесеци од завршетка битке на Сутјесци створени су услови за одржавање Другог засиједања АВНОЈ-а 29 новембра 1943 године, на коме су ударени темељи наше будуће социјалистичке заједнице равноправних народа и одато признање нашој Народноослободилачкој војсци и њеном Врховном команданту другу Титу за величанствене побједи у борби противу окупатора и народних издајника.

Сви ти огромни војни и политички успјеси тијесно су повезани са побједом у славној бици на Сутјесци. У таквим њеним позитивним

винском покрету (Народноослободилачком покрету — прим. М. Ђ.) који у овом рејону везује око 33 дивизије сила Осовине“ (Винстон Черчил, „Други светски рат“, свеска V, Затварање обруча, стр. 409 до 411.)

„Оне су (јединице Народноослободилачке војске — прим. М. Ђ.) у војничком погледу такве вредности за нас да их морамо подржавати до крајњих граница потчињавајући политичке обзире војничким“. Исто, стр. 414.

„Разлог зашто смо престали да снабдијевамо Михаиловића оружјем и помоћу врло је прост. Он се није борио са непријатељем, а осим тога неки (не неки него сви — прим. М. Ђ.) од његових потчињених направили су нагодбе са непријатељем.“ (Из говора претједника британске владе Черчила, одржаног 24 маја 1944 г. у Доњем дому, штампаног у „Гласнику Уједињених нација“ од 28 маја 1944 г.)

„Везани заједно тежњом за слободом, ови војници (припадници НОВ — прим. М. Ђ.), без обзира што мисле идеолози о њима и њиховим вођама, као што је признао и претседник Черчил, имају више према себи непријатељских дивизија него Пета и Осма армија у Италији“. Г. Л. Сулцбергер, „Југословени привржени Титу због његове витешке и тешке борбе“, „Њујорк Тајмс“ од 22 децембра 1943 год.

¹⁶⁾ „Пробојом преко Зеленгоре и Миљевине Њемци су били изиграни“, Извјештај 6 италијанског армијског корпуса од 14 јуна 1943 г. (Зборник докумената Народноослободилачког рата, том III, књига 5, док. 212.)

„Партизански рат (у Југославији — прим. М. Ђ.) уздигао се до карактеристичног феномена Другог свјетског рата“... „У повијести посљедњег вијека нема таквих примјера. Никада, међутим, кас у недавном сукобу, партизански рат није примио тако широке размјере и тако нове облике“. Ђузепе Анђелини, „Логорске ватре у Хрватској“, стр. 311.

посљедицама изражава се сав значај и прекретница коју је она имала за даљи ток Ослободилачког рата и Народне револуције.

Пробој из оперативног окружења наших јединица послије једномјесечних крвавих исцрпљујућих даноноћних борби у таквим неповољним условима односа снага, систематске глади, изванредно тешких земљишних услова за маневровање по унутрашњим операциским правцима, оптерећених рањеницима и болесницима, без икаквог оперативног садејства споља, у дубокој позадини непријатеља, тј. у условима стратегиског окружења, свакако је јединствен примјер у историји ратовања. Зато је битка на Сутјесци не само израз и синтеза хероизма, упорности, издржљивости, другарства и иницијативе наше Народноослободилачке војске већ и веома изразит, поучан и садржајан примјер за изучавање искустава ратне вјештине, не само за наше већ и за све народе који се боре за слободу, независност, за равноправне односе међу народима и за одржавање мира у свијету.

Свакако је од посебног значаја и интереса изучавање елемената морално-политичког фактора који су, заједно узети, имали одлучујући утицај на карактер борбених дејстава и сам исход битке.

... „План непријатеља да уништи нашу стратегиску групу опет се разбио на грудима наших пролетерских и ударних дивизија и бригада. Ову битку треба да изучавају наши млади војни кадрови, јер је она класичан примјер упорности, херојства и умјешности наше Ослободилачке народне револуционарне армије“.¹⁷⁾

... „Изддржали смо огромне напоре, у којима су синови наших народа показали таква нечувена јунаштва и самоодрицања, са којима ће се вјековима поносити покољења наших народа“.¹⁸⁾

... „Такву војску могла је васпитати само Комунистичка партија“.¹⁹⁾

¹⁷⁾ Јосип Броз-Тито, „Борба за социјалистичку демократију“, књига V, „Култура“, Београд, 1953, стр. 519.

¹⁸⁾ Јосип Броз-Тито, „Борба за ослобођење Југославије 1941—1945“ књига I, „Култура“, 1947, Београд, стр. 172.

¹⁹⁾ Јосип Броз-Тито, „Изградња нове Југославије“, „Култура“, Београд, 1950, књига III, стр. 372.